

LÊKOLÎNEK LI SER ROJNAMEGERÎYA KURDÎ YA LI BAŞÛRÊ KURDISTANÊ (GÜNEY KÛRDÎSTAN GAZETECİLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA) (A STUDY ON THE KURDISH PRESS IN SOUTH KURDISTAN)

Rabeea Ismael Khalid ZEBARÎ*

Bafreen Rasheed HUSEEIN**

Luqman Muhammed ABDULRAHMAN***

Shahwan Taher Mohemed AMEEN****

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 04.09.2022
Accepted // Pejirandin: 04.10.2022
Published // Weşandin: 30.11.2022
Pages // Rûpel: 128- 138
DOI: 10.55106/kurdiname.1170694

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atif: Zebari, Rabeea Ismael Khalid; Huseein, Bafreen Rasheed û Abdulrahman, Luqman Muhammed (2022). Li Başûrê Kurdistanê Lêkolînek Li Ser Rojnamegerîya Kurdî, *Kurdiname*, no. 7, p.128-138

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Dîroka rojnamegerîya Kurdî bi awayekê giştî ji rojnameya Kurdistanê (1898-1902) ku li Qahîreyê sala 1898an derçû, dest pê dike. Li Başûrê Kurdistanê jî vê yekê wek despêka dîroka rojnamegerîya li Başûrê Kurdistanê dihesibînin û her sal vê dîrokê li Başûrê Kurdistanê bi awayê curbicur bi bîr diînin.

Li piştî 1991ê de, Kovara Peyvê yek ji wan kovaran bû ku rolekê baş hebû ji bo pêşxistina edebiyata Kurdî bi awayekê giştî û dema em li naveroka vê kovarê binêrin, ev yek xuya dibe ku kovara Peyvê ji du beşan pêk dihe. Beşek bi Kurdîya tîpên Erebi bi devoka Badîni dihe nivîsandin beşa dîtir jî bi Kurmancî û bi tîpên Latîni dihe nivîsandin.

Kovara Peyvê li kîve dihe weşandin? Cihê Kovarê di edebiyata Kûrmancî da çawa ye? Li Başûrê Kurdistanê Kovara Peyvê yekemîn kovar e ku bi tîpên Erebi û Latîni hatiye weşandin. Mekanê kovarê di edebiyata Kûrmancî da xuya ye. Nivîskarên hemû perçên Kûrdistanê nivîsên xwe di vê kovarê da diweşînin. Ev dibe eger ku piraniya nivîskar û xwendevanê kurd bi rêya kovara Peyvê aghdarî edebiyata Kûrmancî bibin. Bi awayekê din anku em dikarin bibêjin kovara Peyvê bû rêyek ku hevîzîkbûnekê di navbera edebiyata hemû perçeyên Kurdistanê da dirust dike ku bikarin nivîsên xwe di nav da biweşînin.

Peyvên Sereke: Kurdistan, Başûrê Kurdistanê, Rojnamegerî, Rojnamegerîya Kurmancî li Başûr, Kovara Peyvê.

Özet

Kürt gazeteciliğinin tarihi Kürdistan gazetesinin 1898'de Kahire'de çıkmasıyla başlar. Güney Kürdistan'da bu olay Güney Kürdistan gazeteciliğinin de başlangıcı olarak kabul edilir ve her yıl bu tarihi olay Güney Kürdistan'da çeşitli şekillerde hatırlanır.

Peyv dergisi, kendisi gibi başka akademik dergilerin de çıktığı 1991 sonrası zamanda ortaya çıkmıştır. Genel olarak Kürt edebiyatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Peyv dergisinin içeriğine baktığımızda,

*Department of Computer Science, Faculty of Science, Knowledge University, Erbil-Iraq, rabeea.zebary@knu.edu.iq

** Department of Kurdish Language, Duhok University, Kurdistan-Iraq, bafreen.huseein@uod.ac

*** Researcher, Duhok, Kurdistan-Iraq, luqman_muhammed@yahoo.com

**** Researcher, Duhok, Kurdistan-Iraq, shahwanzebari2018@gmail.com

derginin iki bölümden oluştuğunu görüyoruz: Bir bölüm Arap alfabesiyle yazılmış Kürtçe'den oluşurken, diğer bölüm Latin alfabesiyle yazılmış Kürtçe'den oluşmaktadır.

Peyv dergisi Güney'de Kürtçe'yi Latin ve Arap alfabelerini birlikte kullanarak yayınlanan ilk dergidir. Peyv dergisinin Kürt edebiyatındaki konumu açık bir şekilde ortadadır. Kürdistan'ın her dört parçasından yazarların yazılarına yer vermektedir. Bir diğer tabirle Kürdistan'ın dört parçasından yazarları kendi bünyesinde bir araya getirmiştir. Bu durum Kürt yazar ve okurların Peyv dergisi aracılığıyla Kürt edebiyatından haberdar olmalarını sağlamaktadır. Bir başka deyişle şöyle denebilir: Peyv dergisi dört parça Kürdistan'da icra edilen edebiyat eserlerinin dolaşıma girmesine bir yol temin etmek kaydıyla bir tür yakınlaşma imkânı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürdistan, Güney Kürdistan, Gazetecilik, Güney'de Kurmancî, Peyv Dergisi.

Abstract

In general, the history of Kurdish journalism starts with the Kurdistan newspaper, which was first published in Cairo in 1898. In South Kurdistan, this is also regarded as the beginning of the history of Kurdish journalism, and this event is commemorated in various ways every year. Peyv is one of the academic magazines that began publication after 1991. Peyv magazine has had a considerable impact on the overall development of Kurdish literature. It is evident that Peyv magazine consists of sections. The first section is written in the Arabic alphabet Kurdish, while the second section is written in the Latin alphabet Kurdish.

Peyv magazine is the first Kurdish publication of its kind to appear in both the Arabic and the Kurdish alphabets in southern Kurdistan. There is no question about the significance of Peyv magazine to the Kurdish literary world. This magazine is where writers from all four regions of Kurdistan contribute their work for publication. In other words, the magazine compiles the writings of authors from all four regions of Kurdistan. This may be how the majority of Kurdish authors and readers learn about Kurdish literature through the word magazine. Or, we might argue that the Peyv magazine was a means of unifying the literary works of the four regions authors of Kurdistan so that their works could be disseminated to a wider audience.

Keywords: Kurdistan, Southern Kurdistan, Journalism, Kurdish Journalism in Southern Kurdistan, Peyv Kovar

Destpêk

Ev lêkolîne li bin navê “Li Başûrê Kurdistanê Lêkolînek li ser Rojnamegerîya Kurmancî “merem ji vê yekê destnîşankirina dîroka rojnamegerîya Kurdî li Başûrê Kurdistanê ye. Paşan me lêkolîn li ser kovara peyv kirîye.

Kovara Peyvê yekem kovar e li Başûrê Kurdistanê herêma Badînan ji bal Yekîtiya Nivîskarên Kurd-Duhok (YNK-Duhok) li bajarê Duhokê bi awayekê akademîk di sala 1993yan da derketî ye holê. Dema em li naveroka kovara Peyvê dinêrin, ev yek eşkere dibe ku kovara Peyvê ji du beşan pêk dihê. Beşek bi Kurdîya tîpên erebî bi devoka Badînî dihê nivîsandin û beşa din bi kurdîya kurmancî, bi tîpên latînî dihê nivîsandin.

Herwekî me ew yek eşkere kiribû; kovara Peyvê bi latînî jî tê nivîsandin. Kovara Peyvê sînoren di navbera perçeyên Kurdistanê da rakirîye û deriyê xwe ji wêjevanên perçeyên din ra jî vekirîye. Îcar nivîskarên perçeyên din ên Kurdistanê jî bi rêya vê kovarê mijarên xwe belav dikin. Ji ber vê yekê nivîskarên parçên din ên Kurdistanê, li Başûrê Kurdistanê jî bi nav û deng bûne; weke *Berken Bereh*, *Arjen Arî*, *Dilawer Zeraq* û hwd.

Nivîskarên Başûrê Kurdistanê bi rêya vê kovarê nivîsên xwe bi latînî dinivîsandin û belav dikirin. Ev bû eger ku nivîskarên Başûrê Kurdistanê li parçên din ên Kurdistanê bihên

nasîn. Anku bi awayekê din kovara Peyvê roleke baş heye, ji bo nasandina nivîskarên Başûrê Kurdistanê bo parçên din ên Kurdistanê, nemaze li Bakûrê Kurdistanê.

Herweha vê kovarê roleke baş heye, ji bo pêşxistina edebiyata kurdî bi awayekê giştî û bi hemû cureyên xwe ve weke; helbest, çîrok, roman, kurteçîrok, şano û hwd. Herweha rola kovarê çêbûye bo komvekirin û lêkolîn li ser edebê folklorî kurdî bêne kirin.

1. Kurtîyek li ser Rojnamegerîya Kûrdî li Başûrê Kurdistanê:

Wekî tê zanîn rojnamegerîya kurdî bi *Rojnameya Kurdistanê* ku di sala 1898an da derketîye, dest pê dike. Ev rojname di 22yê Nîsanê da dest bi weşanê kirîye. 22yê Nîsanê lewma wekî salvegera rojnamegerîya kurdî tê pîroz kirin û li Kurdistana Başûr jî ev roj bi awayekî fermî wekî roja "*Rojnamegerîya Kurdî*" tê qebûl kirin. Ev rojname di sirgûnê da derket holê ango mêtîjûya rojnamegerîya kurdî bi sirgûnê derdikeve holê. Rojnameya Kurdistanê ji aliyê Mîqdad Mîdhet Bedirxan ve li Qahîreyê hatîye derxistin. Di dîroka me da gelek tişt "cara pêşîn" ji alîye malbata Bedîxanan ve hatine pêkanîn. Rojnamegerîya kurdî jî wisa bûye. Piştî Mîqdad Mîdhet Bedirxan birayê wî Ebdurrehman Bedirxan dest bi weşandina wê kir. Rojnameya Kurdistanê piştî Qahîreyê li Swîsre û Londonê jî hatîye derxistin. Hejmara dawîn ya Rojnameya Kurdistanê (no: 30-31) 14ê Nîsanê, di sala 1902yê da derket. Destpêbûna rojnamegerîya kurdî li gorî cîranên me pir dereng nîne. Lê ji ber astengiyan bi qasê cîranên me pêşveneçûye (Tewfîq, 2006. r. 32).

1.1. Rojnamegerîya Kûrdî li Başûrê Kurdistanê di 1900-1950yan da:

Piştî Şerê Cîhanê yê Yekem dewleteke bi navê Iraqê di bin kontrola Îngilîzan da hat damezirandin. Piştî vê qismekî kurdan di bin desthilata Tirkiyê da man qismekî wan jî ketin bin desthilata mêtînger a Iraqê. Ji ber vê li Iraqa nû xebatên kurdî yê reweşbîrî û çapxane û çapemeniya kurdî li Başûrê Kurdistanê cara ewil di sala 1920an da li Silêmanîyê di bin kontrola desthilata mêtînger a Îngilîzan da dest pê kir. Xebatên kurdî carinan di bin kontrola hikûmeta navendî da dimeşîya û carinan jî ji aliyê birêvebiriyên xweser, otonom û herî dawî federal ên kurdan ve dihatin pêkanîn. Ji ber guherîna desthilatan cih û warên xebatan jî wek Bexda, Mûsil, Silêmanî, Kerkûk, Hewlêr, Duhok diguherîn (Zebari û Babayiğit, 2022, r.18).

Piştî Rojnameya Kurdistanê di sala 1918an da ji aliyê reweşbîrên me yê li perçeyên dinê Kurdistanê ve bi taybetî Kurdistana Başûr, ji Şoreşa Şêx Mehmudê Hefîd heta 1950, ev rojname û kovar hatin weşandin wekî "Rojnameya Umêdî istiqlal, Suleymanî, 1923", "Rojnameya Bangî Heq, Suleymanî, 1923", "Rojnameya Pêşkewtin, Suleymanî, 1920", "Kovara Peyje Bexdad" 1927, "Rojnameya Rojî Kurdistan, Suleymanî, 1922", "Kovara Rûnakî, Hewlêr, 1935", "Kovar û Rojnameya Rojanû, 1943", "Rojnameya Rêga li rojhilatê Kurdistanê jî Mehabad, 1948", "Rojnameya Rawêj, Mehabad" hatibûn derxistin. Salên çilan di dîroka Başûrê Kurdistanê da, bi xwe re geşbûn û pêşketinê di jiyana siyasî û çandî ya wê perçeyê da tînin. Ew salên xurtbûna tevgera kurd ya neteweyî bûn û salên damezirandina partiyên siyasî bi taybetî PDK ku programên wan yê pêşketî di warê guhertinkariyên civakî da hebûn. Di gel vê yekê bi heman rihê gelek kovar derdiketin. Gelawêj kovarekê wê demê bû ku roleke mezin di belavkirina birûbaweriyên pêşketinxwaz û çandî da list. Kovara Gêlawêj bi rastî jî stêra geşa rojnamegerîya kurdî bû. Di 1949ê da jî kovara serbixwe ya siyasî bi navê "Nizar" derket (Tewfîq, 2006, r. 26)

1.2. Rojnamegerîya Kurdî li Başûrê Kurdistanê di 1950-1980yan da:

Li Kurdistanê Başûr di navbera salên 1950-1980yan da bi girêdayê têkoşîna rizgariyê ve bi rêberiya Nemir Mistefa Barzanî çapameniya kurdî jî bi pêş ve diçû. Di vê konaxê da, rojnameya "Xebat"ê ya ku di salên 1950yan da wekî organa Partî Demokratî Kurdistanê (PDK) derdiket, berê navê vê rojnameyê "Rizgarî" bû, di 1953yê kongireya PDK da navê wê kirin Xebat. Di wê demê da rojnameyekê din jî li Kerkukê bi navê Azadî dihate derxistin. Her wiha kovar û rojnameyên wekî "Dengî Das, Suleymanî" 1950, "Peyam" 1952 (Zebarî û Babayiğit, 2021, r. 69).

Piştî 14ê Temûza 1958an û gohartina sîstema piwîtîkî li Iraqê ji Paşayeti bo Komarî, ev yeke di dîroka Iraqê da qonaxeka pir giring dihê hesibandin û rojnamegerîya Kurdî di vî çaxê da diçe qonaxeka nû weke rojnameyên partîyan bi awayekê eşkere derçûn weke rojnameyên " *Xebat û Azadî* ". Herweha her di vî çaxê da hin rojname û kovarên din jî hatin weşandin weke Newroz, Hiway Kurdistan, Dengî Qutabîyan, Ray Gel, Edeb, Gezeng, Beyan û hwd derçûn. Herweha "Kestin" 1958, "Kovara Çareserkirdinê Kîştukal" 1959, "Dengê qutabîyan, Bexdad" 1960, "Afret" 1960, "Rojnameya Çiray Kurdistan, Suleymanî" 1962, "Tûtun" 1964 (Tewfîq, 2006, r. 39).

Rêkeftinameya di 11ê Adara 1970yan da, bi egerê gohartinên rewşa piwîtîka Kurdan ra Otonomî ji Kurdan ra hat dan û rojnamegerîya Kurdan ber bi pêş ve çû. Piştî morkirina peymanê otonomîya Kurdistanê di rojnamegerîya kurdî da peşkeftinek berbiçav çêbû. Di wê demê da rojnameya "Hewkarî" 1970, kovara "Beyan" 1970, kovara Rojî Kurdistan 1971, kovara Roşinbîrî Niwê 1973, rojnameya Xebatî Kurdistan derket. Di wê konaxê da tenê rojnameya Birayeti ku organa PDKê bû bi dirustî rojane derdiket. "Asoy zankoy" 1977, "Estêre" 1974, "Bîrî nuwê" 1973, "Bilawkirawey Berew ronakî", "Çiya" hewlêr 1970, "Dengî mamosta" 1970, "Dengî Cotyar" 1971, "Estêre" 1971, Nûserî Nwê 1972, "Amanc" 1973, "Huşyarî Kirêkaran" 1973, "Korî Zanyarî Kurd", 1973, "Baba Gurgur" 1973, "Bo Pêşewe" 1973, "Gizing, Kerkûk" 1973, "Rêbazî nû" 1975. Herweha Li Başûrê Kurdistanê herêma Badînan heta salên 1970yan tu rojname û kovarek dernecû. Belavoka " Hîvî li Duhokê 1970 " derket holê, eve dibe destpêka rojnamegerîya Kurdî li herêma Badînan (Tewfîq, 2006, R.73).

Herweha piştî ji navçûna peymanê Otonomîyê rewşa Kurdan li Başûrê cardin têkçû û wê yekê bandora xwe li ser rojnamegerî û çapemenîya Kurdan li Başûrê hebû weke "Hewalnameyê Şoreş" 1978 jî hin kovar û rojnameyên wê demê bûn. Di salên 1976-1984an da şerê birakujiyê, yê di navbera hêzên kurdî da, di rojnamegerîya wan da jî cihê xwe girt û ew şerê gotinan di radyo û rojnameyên wan da bû egera dilsariya gelê kurd û şervanên wan û devberdana gelek kesan ji endamiya xwe di wan partîyan da. Paşê ew hemû partî di Bereyê Kurdistanê da gihane hev û şerê birakujî rawestiya " (Zebarî û Babayiğit, 2022, r. 8).

1.3. Rojnamegerîya Kurdî li Başûrê Kurdistanê, di 1980-2000an da:

Di salên 1980an da rojnamegerîya kurdî, li Başûrê Kurdistanê bi hêzbûna şoreşê ra gelek rojname û kovarên kurdî jî bo weşandina ramana neteweyî dihatin weşandin. "Riwangey azad" 1980, "Rêbazî pêşmerge" 1980, "Bilawkirawey Dengî lawan" 1981, "Kovara Alay surî kurdayetî" 1981, "Nûserî Kurdistan" 1981, "Estêre" 1982, "Raperîn" 1982,

"Xebatî mamosta" 1982, "Kovara Kurdistan" 1982, "Kariwan" 1982, "Bilawkirawey Edebî bêgane" 1982, "Dengî Pêşmerge, Şoreşa başûr" 1983, "Rêya serkeftinê" 1983, "Rojnama Serbexoî" 1983, "Kurdayetî" 1983, "Rêbazî lawan" 1983 "Dengî xwêndekaranî Kurdistan" 1983, "Bilawkirawey Asos" 1984, "Bilawkirawey Edebî mindalan", "Rojnama Behdînan" 1982, "Kovara Pîrozî islam" 1982, "Bilawkirawey Hawdeng" 1983, "Peyamî şoreşî Kurdistanî Başûr" 1984, "Bilawkirawey Nîrgiz" 1984, "Pala" 1984, "Roşinbîrî pêşmerge" 1984, "Rizgarî" 1985, "Dengê me" 1985, "Peyamî birayetî" 1986, "Peyamî kirêkaran" 1986, "Tendirustî û komel" 1987, "Qendîl" 1987, "Rojnama Berey Kurdistanî (Organa Berey Kurdistanî)" (1988), "Helwêstî Edebî" (1988), "Terazû"(1989), û "pir kovar û rojnameyên din jî di wê demê da li Başûrê Kurdistanê li bajarên wek Hewlêr, Silêmanî, Kerkûk û Duhok dihatin derxistin. Derbarê rojname û kovarên han da agahiyên berfirehtir -wekî navên berpirsyarên wan û bi giştî serpehatiya wan bi çî rengîye- tune ye ku bidim" (Zebarî û Babayiğit, 2022, R.9).

"Salên 90î di mêjûya Kurdistanê da werçerxanek girîng e. Bizûtneweya rizgariya Kurdistanê di her beşê Kurdistanê da geştir bû. (Tewfîq, 2006, r. 65) Di Başûrê Kurdistanê da piştî îlankirina Dewleta Federal A Kurdistanê (DFK) di wê perçeya Kurdistanê da her çiqas ne fermî be jî dewletek serbixwe hat avakirin. Parlemena Kurdistanê, Hikûmeta Kurdistanê, Wezaretên Kurdistanê hemû dezgeh, sazî, komele, sendîka, yekîtî, partî bi nasnameya xwe ya Kurdeyatî li gor rêzikên Hikûmeta Kurdistanê li ser karê bûn. Ev azadî tesîra xwe ser çapamenîya kurdî jî kir. Di destpêka DFKê da ji ber astengiyên polîtîk û aborî dezgehên medyayî tune bûn. 2-3 katjimêr televîzyonên PDK û YNKê weşan dikirin. Organên fermî yê Hikûmeta Kurdistanê tune bûn, tenê organa Hikûmetê rojnameya "Herêm" hebû. Belam Başûrê Kurdistanê her roj berew pêşketin û dewlemend bûyîne ve diçû. Di vê pêvajoyê da şerê "birakujî"yê derbeyek mezin li moral û baweriya gelê kurd û pêşketina Kurdistana azad xist. Ji ber ku li Kurdistana azad wekî Bakurê Kurdistanê "girtin" tune bû lewma jî rewşa rojnamegerîya Başûrê Kurdistanê wekî bakur bi girtin, kuştin û ji nû ve vebûnên ra ne tijîye "(Tewfîq, 2006, r. 65). Herweha li Başûrê Kurdistanê piştî serhildana 1991ê qonaxek giring bû di dîroka Başûrê Kurdistanê da û vê yekê bandora xwe li ser rojnamegerîya Kurdî hebû û hin rojname û kovar derketin holê. Di vê qonaxê da xwendin li xwendingehan û Zanîngehan bo zimanê Kurdî û li zanîngeh û peymangehan beşên Ragihandinê vebûn. Ev bû eger ku ragehandin û rojnamegerî li Başûrê Kurdistanê bi awayekê giştî pêşbikeve. " Li Başûrê Kurdistanê, di weşanvanîyê da profesyonelî pêşket û kovar û rojnameyên curbicur hatin derxistin: Kovarên tendirustî, siruştî, wêjeyî, muzîkî, çandî, hunerî, wênegirî, erdnîgarî, zanistî, nûçeyî, werzişî û hwd. Piştî azadiya beşeke Kurdistanê, li Başûr rojname û kovarên wekî "Alay şoreş", "Baban", "Bûn", "Demokrasî", "Êsta", "Gazî", "Gelawejî Nwê", "Gulan", "Karwan", "Serab", "Serboxoî (oragana Partî Serboxoî Dîmokratî Kurdistan), "Wêran", "Raman", "Rûnakî" dest bi weşanê kiribûn. Piştî roj bi roj kovar û rojnameyên nû dest bi weşanê kirin. Ji ber ku hejmarên wan gelek in ez ê tenê nav û salên wan bidim. Her yek bi serê xwe di pêşxistina çand, huner, muzîk, edebîyat, hestên neteweyî, modernîzasyona Kurdistanê, dîplomasî û pêşxistina civaka kurdî da cihêkî girîng girtine(Tewfîq, 2006, r. 23).

1.4. Rojnamegerî û medyaya kurdî ya îroyîn

Piştî destpêka salên 2000î wekî hemî Cîhan, Kurdistan jî xwe guhert. Belê Kurdistan hin jî ne serbixwe ye, hin jî ne yekbûyî ye. Lê gelê kurd li gel hemû şaşitî û xeteyên xwe, niha di asta geşepêdanê da ye. " Tevgera neteweyî ya kurd hêdî hêdî fêrî xwe hewsengandinê dibe. Teknolojî di leha xalkê kurd da bi pêş dikeve, kurd nêzî hev dibin. Bûyeraka li Hewlêr an Qamişloyê, Amed an jî Mehabadê dikare kurdên hemû perçeyan rake ser pîyan. Di vî tiştî da bandora herî mezin bi pêşketina teknolojiyê ra li ser livdarbûna hişmendiyê neteweyî ya gelê Kurd e. Jixwe ji ber ne serbixwebûyîna welatê Kurdan bi %100 rêkûpek bûyîna medyaya kurdî ne gengaz e. Kêşeya zaravayan jî mîna berê ne mijareke ku di nava gelê kurd da bibe egera sar bûyîne. Tenê hin pirsgirêkên teknîkî derdixê holê. Bi bikaranîna yek alfabeyê dibe ku ev problem jî ji holê rabe. Êsta bi dehan rojname, bi dehan tv û radyo, bi sedan kovar, bi hezaran jî malper hene. Û heta niha ji duhezari (2000) zêdetir kovar, belawok û rojnameyên kurdî derketîne. Li Kurdistana Azad wekî Gulan, Xak, Serdem, Resen, Duhok grubên medya jî mewcûd in " (Tewfîq, 2006, r. 66).

2. Kovara Peyvê

2.1. Dîroka Kovara Peyvê

Peyv kovareka Kurmancî ya rewşenbîrî ye ku bi tîpên latînî û erebî dihê weşandin. Ev Kovar Ji bal Yekîtiya Nivîskarên Kurd-Duhok (YNK-Duhok) li bajêrê Duhokê, ku dibe paytexta devera Badînan* bi awayekê werzî derdikeve. Nivîskarên hemû parçeyên Kurdistanê nivîsên xwe di vê kovarê da diweşînin. "Dîroka damezrandina kovarê diçe salên 1993yan. Çunku destyeka nivîskarên wî çaxî; *Hesen Silêvanî, Xidirê Silêman, Mihsin Qoçan, Ebdilkerîm Findî, Fazil Omer, Mehemed Emîn Mehemed Salih, Remezhan Îza* yekemîn hejmara kovara Peyvê weşand. Lê belê berîya vî çaxî bizavên bi vî awayî li bal YNK- Duhokê hebûn weke damezrandina kovareke bi navê "Peyv"ê," (Rabeea Ismael Khalid Zebari, Mehmet Veysi Babayiğit, 2022, R.20). ku weke pertûkekê derket holê û li ser navê "Ehmed Ebdulla Zero" belav bû. Îcar ji bo vê yekê Ehmed Ebdulla Zero dibêje:

"Piştî kongireya 5an a YNKê ku li bajêrê Hevlêrê di sala 1987an da hatî kirin. Ez wek serokê YNK-Duhokê hatim helbijartin û Mela Tihayê Mayî wek cêgir hat helbijartin û grûpa nivîskaran ev bûn: Misedîq Tovî, Xelîl Duhokî, 'Ebdilrehman Muzurî, Enwer Mihemed Tahir û hwd bûn. Berhemên nivîskarên devera Badînan nedihatîn belavkirin. Çunku valahîyeka rojname û kovaran li deverê hebû. Egerê din hin kovar li bajêrê Bexda û Hewlêr dihatin weşandin weke Beyan, Rewşenbîrî niwê, Karwan û hwd ji bal Wezareta Rewşenbîrî a Iraqê ve dihatin weşandin. Îcar ev kovar bi devoka soranî dihatin nivîsandin. Kurmancî di nav da

"Devera Badînan yek ji deverên bi nav û deng ên li Başûrê Kurdistanê ye. Ev dever dikeve Bakurojavayê Devleta Iraqê. Başûrê Kurdistanê ji aliyê nîva rojavaya Başûrê Kurdistanê bi xwe ve digire. Ev dever ji sinorê Zêy Mezin û Kêleşînê li ser sinorê Îranê ji aliyê Rojhelatê ve û Rûbarê Hîzil û sinorê Surya ji aliyê rojavayê ve û Çiyayê Meqlub li "Mûsil"ê ji aliyê Başûr ve heta sinorê Tirkîya ji aliyê bakur ve bi sinor e. Pêwîste wê yekê eşkere bikin, ku pêşî navê wê devera "Badînan" bi navê "Welatê Hekarî" dihat nasandin. Îcar Başûrê Kurdistanê ê ji devera Soran û Badînan pêkdihê. Îcar devera Badînan ji Başûrê Kurdistanê ji bajarê Duhok, Amêdî, Zaxo, Akrê, Berdereş, Şexan, Şingal û Sêmêl, bi xwe ve digire" (Zebarî û Babayiğit, 2022, r.17).

tûnebû. Anku soranîya wî çaxî desthelat li ser rojname û kovarên kurdî kiribû. Lewre me weke YNK-Duhokê dixwest kovarekê derbixin ji bo wê yekê nivîskarên me bikarin berhemên xwe di nav da belav bikin. Me hizir di wê yekê da kir ku navê kovarê bikin Peyv. Çunku peyv peyveka kurmançî ye. Grupa YNK-Duhokê ev boçûna min pejrand. Min ev kovar di 1979an da bir Bexda ji bo weşandinê. Lê belê di 1980an da weşandin. Em dibêjin ya dirust kengî hatî weşandin dîroka wê ji wir despêdike. Ev kovar weke pertûkekê amadekir û navê hejmarê li ser nenivîsand. Çunku weşandina kovar û rojnameyan di wî çaxî da li bal devleta Iraqê yasax bû. Heta Rêveberîya Zêrevanî a Weşandinê hebû. Karê wan çavdêrîkirina karê weşandinê bû. Hin caran hin mijar di pertûkan da red dikirin û hin caran pertûk bi tevahî dihatin redkirin. Îcar ji bal wan weşandina kovar û rojnameyan bi zimanê kurdî yasax bû. Belku bi tenê ji bo wan kovar û rojnama tamam bû ew ên ji bal Wezareta Rewşenbîrî Devleta Iraqê derketin weke Karwan, Rewşenbîrî niwê, Beyan.. û hwd. Helbet ev meseleka siyasî bû. Îcar ev yek bû eger ku YNK-Duhokê nekarin bi awayekê eşkere kovarê biweşînin. Belku me weke pertûk weşand. Çunku eger ji wan ra bogotana ev kovar e, nediweşand çunku yasax bû. Lewre navê min "Ehmed Ebdulla Zero" li ser nivîsand. Çunku wî çaxî ez serokê YNK-Duhokê bûm. Ev bû eger ku li ser kovarê navê min bihê nivîsandin. Lê belê di pêşgotinê da îşaret bi vê yekê kirî ye, ku ev ne mulkê min e. Belku mulkê YNK-Duhokê ye. Herweha me hejmara diduyan ji heman sîstemê cara pêşîn navê min "Ehmed Ebdulla Zero" li ser nivîsand û bir Bexda ji bo weşandina wê. Lê belê mixabin ji wê yekê zanî ku ev kovar e, nek pertûk e". (Zero, Hevpeyvîna Neçapkirî, 2017)

Helbet piştî me lêkolîn li ser dîroka kovara Peyvê kirî, ev bizava YNK- Duhok ewa li 1980 bi navê "Peyv"ê weke belavok dihesibînîn, nek weke kovar. Çunku di pêşgotinê da ev yek ji me ra eşkîrekirî ye yan pênasekirî ye, ku Peyv belavok e, nek kovar e.

"Peyv, ev belavoke berhemê ji nû gehiştî ji dara baxê.. Hêjayan eve bizava yekê ye tayê me pê radibît, dur nîne kêm û kasî di vê hijmara yekê ser xo rakin... Heta hijmareka dî û qefteka nû ya ji berhem û verêjê gulistana tûrê kurmançî " (Zero;1980, r,5)

Peyv weke kovar bi rengekê akademîk di sala 1993yan da derketî ye holê. Lê belê ewa 1980 weke belavok dihê hejmartin. Çunku di pêşgotinê da bi vî awayî hatîye pênasekirin: "Peyv, ev belavok e....." Lê belê em dikarin bibêjîn ev belavoke bo esasek ji bo kovara peyv li piştî serhildanê. Çunku navê wê her ji wê belavoka Peyvê hatîye. Fazil Omer yek ji avakerên kovara Peyvê bû bi vî awayî dibêje:

" Eger em bi awayek ekademîk xeber bideyîn, YNK-Duhok, du kovarên Peyv hebûne; Peyvek li salên 80yan weke komeka gotaran, bê navkirin a coreyê berhemî hatîye weşandin. Ev Peyve bi tinê yek hejmare jêre derdikeve û bi navê Mamostayê hêja Ehmed Ebdulla Zero hatîye belavkirin. Kovara Peyv a din, piştî serhildana Başûrê Kurdistanê hatîye weşandin û navê kovar jê re hatîye kirin ku heta niha didome " (Omer; Hevpeyvîna Neçapkirî, 2017)

Heta sala 2017an ev kovar didome û 74 hejmar derketine. Berpirsiyarên kar û barê kovarê ev in: Xwedîyê Îmtîyazê: Hesên Silêvanî, Sernivîskar: Şukirî Şehbaz, Sekreterê

nivîsînê: *Hekîm 'Ebdulla, Rêveberê Hûnerî: Sitar. Herweha Desteya nivîskaran ev in: Remezan Hacî, Xalid Salih, Aştî Germavî, Guknar Elî.*

2.2. Egerên Damezrandina Kovara Peyvê

Peydabûna her rojname û kovarekê ji encamê çend egeran bû. Nemaze devera Badînan ji aliyê rewşenbîrî û rojnamevanî ve devereka paşvemayî bû ku heta salên 1990an zimanê Kurdî di dibistan û zanîngehan da qedexe bû (Rabeea Ismael Khalid Zebari, Mehmet Veysi Babayiğit, 2022, R.28). Hin kovar û rojname hebûn ku bi zimanê Erebi derdiketin. Lê belê van rojname û kovaran ne didomand. Ji ber rewşa siyasî û aborî dihatin sekinandin; weke Kovara Hîvî, 7 hejmar derketin (1970). Herweha Kovara Deng, 4 hejmar (1980) û hwd. Ev hemû bûne eger ku li piştî serhildanê gelê Kurd azad bû û ji bin zilim û sîtema devleta Iraqê derketin. Îcar eve bû eger çendîn kovar û rojname derkevin holê yek ji wan kovaran, Peyv bû, ku yekem hejmara xwe 1993yan da weşand. Herweha Hesên Silêvanî yek ji avakerê kovarekê bû. Hesên Silêvanî di vê babetê da wiha dibêje:

“Hebûna kovarek ji bo YNK-Duhokê yek ji karên herî pêwîst bû. Çunku nivîskarên me nedikarîn berhemên xwe belav bikin yan mane dihelgirtî. Îcar ev yeke ji karên pêwîst bû ku nivîskarên me bikarin berhemên xwe belav bikin, herweha bibe nasnameya xebatên YNK-D “ (Silêvaneyî; 2017)

Dr. Arif Hîto ku yek ji endamên kovara Peyvê bû, ji bo egerên damezrandina kovara Peyvê wiha dibêje:

“Herdem Devera Badînan pêwîstî bi kovareka rewşenbîrî-edebî hebû. Da ku berhemên nivîskarên deverê tê da belav bibin. Çunku kovarên senterî çî ji Bexde yan Hevlêrê, pitir giringî bi devoka Soranî didan û herdem berhemên nivîskarên deverê dimane helgirtî, anku nedikarîn belav bikin. Îcar weke pêwîstiyeka devera Badînan bi kovareka rewşenbîrî-edebî, desteka kargîrî ya ÊNK-Duhok (piştî serhildanê- piştî kongirê serheldanê), biryara damezrandina vê kovarekê da û bi xwîngermî û bi dil xweşî ve hat pêşwazîkirin “ (Hîto; 2017)

Pîr Xîdrê Silêmanî ku yek ji avakerên kovara Peyvê bû li ser derxstina kovara Peyvê wiha dibêje:

“Armanca me ji damezrandina kovara Peyvê ew e, ku bibe zimanhalê nivîskarên devera Badînan û nivîskarên me dem hebe berhemên xwe tê da biweşînin “ (Silêmanî; 2017)

Hebûna valahîya rojname û kovaran li devera Badînan, ku nivîskarên deverê nedikarîn nivîsîn xwe tê da belav bikin, bû eger ku kovara Peyvê bê avakirin.

2.3. Naveroka Kovara Peyvê

Dema em li naveroka kovara Peyvê dinêrin, ev yek eşkere dibe ku kovara Peyvê ji du beşan pêk dihe. Beşek bi Kurdîya tîpên erebî dihe nivîsandin û beşa din bi kurdî ya latînî dihe nivîsandin. Ji bo vê yekê nivîskar Hesên Silêvaneyî, ku yek ji avakerê kovara Peyvê ye wiha dibêje:

“ *Armanca me ji beşa latîni ew e ku nivîskarên parçeyên din ên kurdistanê û ên derve dijîn bikarin mijarên xwe di vê kovara Peyvê da belav bikin. Ewe ji bo wê yekê ye ku peywendî û agehdarî di navbera edebiyat û nivîskarên her çar parçeyên Kurdistanê da hebe*” (Silêvaneyî, 2017)

Kovara Peyvê bi xwe kovareka rewşenbîrî ye. Her ji destpêkê were bi vî awayî bûye. Eger di nava rûpelên kovarê da binêrîn wê mijarên rewşenbîrî bibînin. (Rabeea Ismael Khalid Zebari, Mehmet Veysi Babayiğit, 2022, 5) Lê belê piştî komeka kovarên taybet yê dîrokê, hizirî, rojnamevanî derketin holê, kovara Peyvê pitir xwe li mijarên edebî kire xwedan. Ji alîyek dî ve, Peyv kovara ÊNK-Duhokê ye û piranîya endamên Duhokê nivîskar in û wêjevan in lewre kovar ber bi alîyê edebî ve çû ye. Lê belê çî mijarên rewşenbîrî jî red nake di qada rewşenbîrî ya herêmê da ye, hêsta navê wê maye kovareka rewşenbîrî.

Beşa kurdî ya erebî ji sê beşên sereke pêkdihê. Du beş ji bo têkistên edebî ên dahênanê weke çîrok, helbest, têkistên şanoyê ye. Beşa din ji bo lêkolîn û bîr û boçûnên hemî cure weke hûner, dîrok, felsefe û hwd. ne. Ji bilî van mijaran, lêkolînên derbarê têkistên edebî û rexneya edebî da jî hene. Îcar ji bilî van her sê beşan hinek alîyên din ji xwe ra digire weke hevpeyvîn ku her car digel nivîskarek yan rewşenbîrek dihê kirin. Herweha cildê kovarê ku her car mijareka edebî û rewşenbîrî, bizav û çalakî û weşanên ÊNK-Duhokê ji xwe ra digire heye.

Di beşa latîni ya kovarê da mijarên lêkolîn, çîrok, helbest û mijarên hemî curên rewşenbîrîyê hene. Bi awayekê giştî kovara Peyvê bi her du şewazên nivîsîna bi tîpên kurdî ya erebî û latîni dihê weşandin, ku xwendevan û nivîskarên bakur û rojavayê Kurdistanê ji vê kovarê bê behir nebin.

2.4. Cihê Kovara Peyvê di Edebyata Kurdî da

Kovara Peyvê dibe yekemîn kovar li devera Badînan ku bi Kurdîya erebî û latîni hatîye weşandin. Cihê kovara Peyvê di edebyata kurdî da eşkere ye. Nivîskarên her çar perçeyên Kurdistanê nivîsên xwe di vê kovarê da belav dikin. Anku bi watayeka din kovara Peyvê nivîskarên her çar perçeyên Kurdistanê li xwe kom dike. Ev dibe eger ku piranîya nivîskar û xwendevanê kurd bi rêya kovara Peyvê agehdarî edebiyata kurdî bibin. Anku em dikarin bibêjin kovara Peyvê bû rêyek ku hevîzîkbûnekê di nava edebiyata her çar perçeyên Kurdistanê da dirust dike ku bikarin berhemên xwe di nav da belav bikin.

Herwekî me ew yek eşkere kir bû; kovara Peyvê bi latîni jî tê nivîsandin. Kovara Peyvê sînoren di navbera parçeyên Kurdistanê da rakiriye û deriyê xwe ji wêjevanên parçeyên din ra vekiriye. Îcar nivîskarên parçeyên din ên Kurdistanê bi rêya vê kovarê mijarên xwe belav dikin. Ji ber vê yekê nivîskarên parçên din ên Kurdistanê, li Başûrê Kurdistanê jî bi nav û deng bûne; weke *Berken Bereh, Arjen Arî, Dilawer Zeraq û hwd.*

Nivîskarên Başûrê Kurdistanê bi rêya vê kovarê nivîsên xwe bi latîni dinivîsandin û belav dikirin. Ev bû eger ku nivîskarên Başûrê Kurdistanê li parçeyên din ên Kurdistanê bihên nasîn. Anku bi awayekê din kovara Peyvê roleke baş heye, ji bo nasandina nivîskarên Başûrê Kurdistanê bo parçeyên din ên Kurdistanê, nemaze li Bakurê Kurdistanê.

Herweha vê kovarê roleke baş heye, ji bo pêşxistina edebiyata kurdî bi awayekê giştî û bi hemû cureyên xwe ve weke; helbest, çîrok, roman, kurteçîrok, şano û hwd. Herweha rola kovarê çêbûye bo komvekirin û lêkolîn li ser edebî folklorî kurdî bêne kirin.

Di warê pêşxistina rexneya edebî û wergêranê da jî bandoreke baş ya kovarê çêbûye. Çunku çend rûpelên vê kovarê ji bo lêkolînên edebî hatine terxankirin. Îcar ev bû eger ku bi awayeke baş lêkolîna li ser edeba kurdî bê kirin. Hin caran wergera mijarên edebî ji zimanê biyanî bo zimanê kurdî hatiye kirin. Xwendevanên kovarê bi rêya van metinan agahdarê edebiyata cîhanê bûne.

Encam

Li Başûrê Kurdistanê dîroka rojnamegerîya Kurdî bi *Rojnameya Kurdistanê* ku di sala 1898an da li Qahîre derketîye, dest pê dike. Rojnameya Kurdistanê ji aliyê Mîqdad Mîdhet Bedirxan ve li Qahîreyê hatiye derxistin Ev rojname di 22yê Nîsanê da dest bi weşanê kirîye. 22yê Nîsanê lewma wekî salvegera rojnamegerîya kurdî tê pîroz kirin û li Başûrê Kurdistanê jî ev roj bi awayekî fermî wekî roja “Rojnamegerîya Kurdî” tê qebûl kirin.

Herweha li Başûrê Kurdistanê Piştî Şerê Cîhanê yê Yekem xebatên kurdî yên rewşenbîrî û çapxane û çapemenîya kurdî li Başûrê Kurdistanê cara ewil di sala 1920an da li Silêmanîyê di bin kontrola desthilata mêtînger a Îngilîzan da dest pê kir. Xebatên kurdî carinan di bin kontrola hikûmeta navendî da dimeşîya û carinan jî ji aliyê birêvebiriyên xweser.

Li Başûrê Kurdistanê Herêma Badînan Peyv kovareka rewşenbîrî ya Kurmancî ye ku bi tîpên latînî û erebî dihê weşandin. Ji aliyê Yekîtiya Nivîskarên Kurd-Duhok (YNK-Duhok) li bajêrê Duhokê. Peyv weke kovar bi awayekê akademîk di sala 1993yan da derketî ye holê. Lê belê ewa 1980 weke belavok dihê hesibandin. Çunku di pêşgotinê da bi vî awayî hatiye pênasekirin: “*Peyv, ev belavok e.....*” Lê belê em dikarin bibêjin ev belavoke bû esasek ji bo kovara Peyvê li piştî serhildanê. Çunku navê wê her ji wê belavoka Peyvê hatiye.

Dema em li naveroka kovara Peyvê dinêrin, ev yek eşkere dibe ku kovara Peyvê ji du beşan pêk dihê. Beşek bi Kurdîya tîpên erebî dihê nivîsandin û beşa din bi kurdîya latînî dihê nivîsandin.

Beşa kurdî ya erebî ji sê beşên sereke pêkdihê. Du beş ji bo tîkistên edebî ên dahênanê weke çîrok, helbest, tîkistên şanoyê ye. Beşa din ji bo lêkolîn û bîr û boçûnên hemî cûre weke hûner, dîrok, felsefe û hwd. ne. Ji bilî van mijaran, lêkolînên derbarê tîkistên edebî û rexneya edebî da jî hene. Îcar ji bilî van her sê beşan hinek aliyên din ji xwe re digire weke hevpeyvîn ku her car digel nivîskarek yan rewşenbîrek dihê kirin. Herweha cildê kovarê ku her car mijareka edebî û rewşenbîrî, bizav û çalakî û weşanên ÊNK-Duhokê ji xwe re digire heye.

Di beşa latînî ya kovarê da mijarên lêkolîn, çîrok, helbest û mijarên hemî curên rewşenbîrîyê hene. Bi awayekê giştî kovara Peyvê bi her du şewazên nivîsîna bi tîpên kurdîya erebî û latînî dihê weşandin, ku xwendevan û nivîskarên bakur û rojavayê Kurdistanê ji vê kovarê bê behir nebin.

Çavkanî

Rabeea Ismael, K. Z. & Babayiğit, D. M. V., 2021. Kürt Gazeteciliğinin Edebiyat Eleştirisi Üzerine Etkisi: 1991-2003 Güney Irak Örneği. Mezopotamya Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Issue 1.

Rabeea Ismael, K. Z. & Babayiğit, M. V., 2022. Dîroka Rexneya Edebî ya Kurdî Li Başûr. Kadim Hikmet Uluslararası Bilimler Dergisi, Volume 6.

Rabeea Ismael, K. Z. & Babayiğit, M. V., 2022. Lêkolîna Rexneya Edebî Di Metnên Cuda yê "Peyv"ê de. Cihanşûmul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(3).

Tewfîq, H. T., n.d. Rolê Rojnamegerîya Kurdî di pêşvebirina hizra neteweî ya Kurdî da, Weş. Spîrêz.

Tewfîq, H. T., n.d. Rolê Rojnamegerîya Kurdî di pêşvebirina hizra neteweî ya Kurdî da, Weş. Spîrêz.

Zero, Ehmed Ebdullah, *Hevpeyvîna Neçapkirî*, 07-05-2017, Duhok

Zero, Ehmed Ebdullah, *Kovara Peyv*, Weş. El- Hewadis, 1980, Bexda

Hevpeyvîn

Hîto, Arif, *Hevpeyvîna Neçapkirî*, 20-2-2017- Duhok

Omer, Fazil, *Hevpeyvîna Neçapkirî*, 21-1-2017, Duhok

Silêmanî, Pîr Xidirê, *Hevpeyvîna Neçapkirî*, 20-2-2017- Duhok

Silêvaneyî, Hesên, *Hevpeyvîna Neçapkirî*, 16-1-2017, Duhok